

Review article

A look at the place of ecotourism in Iran

Seyed Amir Mahmoud Mojabi^{1*}, *Sahand Dabiri*²

¹ *Department of Tourism Management, Faculty of Management, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran*

² *National Environmental Protection Organization, Tehran, Iran*

Key Words

Ecotourism
Opportunities
Challenges
Solutions

Abstract

Ecotourism if considered as a responsible trip to natural areas will preserve the environment and establishes a comfortable life for local people. In other words, ecotourism deals with multifaceted goals of environmental protection, respect for local communities and promotion of socio-cultural and economic components of the host community, which align with the concept of sustainable development. On the other hand, ecotourism is one of the main components in the formation and development of a sustainable economy. The special geographical location and diversity of natural phenomena have made Iran the fifth country in terms of natural diversity in the world. However, despite having many natural attractions, the country's ecotourism has faced various problems and obstacles in attracting tourists, which has prevented its expansion. Accordingly, in this article, as much as possible, after defining ecotourism, the opportunities, challenges and effective solutions for the development of ecotourism in the country are examined.

---

* Corresponding Author's email: amir.mojabi@gmail.com

Received: 7 July 2021; Reviewed: 19 August 2021; Revised: 5 October 2021; Accepted: 25 October 2021
(DOI): [10.22034/aej.2021.139289](https://doi.org/10.22034/aej.2021.139289)

مقاله مروری

نگاهی بر جایگاه بوم‌گردی در ایران

سیدامیر محمود مجابی*^۱، سهند دبیری^۲

^۱ گروه مدیریت جهانگردی، دانشکده مدیریت، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

^۲ سازمان حفاظت محیط زیست کشور، تهران، ایران

کلمات کلیدی

بوم‌گردی
تنوع طبیعی
توسعه
حفاظت از محیط زیست

چکیده

بوم‌گردی، به صورت یک مسافرت مسئولانه به مناطق طبیعی است که محیط زیست را حفظ و زندگی راحت مردم محلی را تثبیت می‌نماید. به عبارتی، بوم‌گردی با اهداف چند جانبه یعنی حفاظت از محیط زیست، احترام به جوامع محلی و ارتقای مؤلفه‌های فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی جامعه میزبان سروکار دارد که این اهداف هم‌خوان با مفهوم توسعه پایدار است. از طرف دیگر، بوم‌گردی یکی از مؤلفه‌های اصلی در شکل‌گیری و توسعه اقتصاد پایدار به‌شمار می‌آید. موقعیت جغرافیایی ویژه و تنوع پدیده‌های طبیعی باعث شده تا ایران به‌عنوان پنجمین کشور دارای تنوع طبیعی جهان شناخته شود. این در حالی است که علی‌رغم برخورداری از جاذبه‌های طبیعی فراوان، بوم‌گردی کشور با مشکلات و موانع گوناگونی در جذب گردشگر مواجه بوده که مانع از گسترش آن شده است. بر این اساس، در این مقاله سعی گردیده تا حد امکان پس از تعریف بوم‌گردی به بررسی فرصت‌ها، چالش‌ها و ارائه راهکارهای موثر برای توسعه بوم‌گردی کشور پرداخته شود.

* پست الکترونیکی نویسنده مسئول: amir.mojabi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۶ تیر ۱۴۰۰؛ تاریخ داوری: ۲۸ مرداد ۱۴۰۰؛ تاریخ اصلاح: ۱۳ مهر ۱۴۰۰؛ تاریخ پذیرش: ۳ آبان ۱۴۰۰

(DOI): 10.22034/aej.2021.139289

مقدمه

همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، ۲۰ کشور در دو مولفه درصد سهم گردشگری در تولید ناخالص داخلی (GDP) و درآمد حاصل از گردشگری بر مبنای GDP مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته‌اند. ملاک انتخاب این کشورها برای مقایسه با ایران، در برخی کشورها موقعیت جغرافیایی، در برخی شباهت‌های طبیعی و فرهنگی آن‌ها با ایران و برخی دیگر رابطه میزان توسعه یافتگی (توسعه یافته یا در حال توسعه) آن‌ها و نقش گردشگری در این کشورها به‌عنوان کشورهای مطرح در حوزه گردشگری بوده است. هم‌چنین دو کشور ایالات متحده آمریکا و چین به‌دلیل ابرقدرت اقتصادی بودن و جزو مقاصد برتر گردشگری به‌شمار آمدن، مد نظر قرار گرفته‌اند. در میان ۲۰ کشور مذکور، ایران پس از روسیه، پایین‌ترین سهم گردشگری را در تولید ناخالص داخلی خود دارد. متأسفانه در مقایسه ایران با کشورهای ترکیه و هند که از لحاظ فرهنگی و طبیعی تا حدود زیادی شبیه ایران هستند از یک سو و از طرف دیگر در مقایسه با کشور کوچک امارات متحده عربی در همسایگی خود، از سهم گردشگری در GDP و درآمد بسیار کم‌تری برخوردار است. نکته حائز اهمیت در این‌جا این است که کشور ایران که از لحاظ غنای تنوع زیستی جز بیست کشور برتر جهان قرار دارد در مقایسه با کشورهای هند، مالزی، چین، آفریقای جنوبی، کنیا، مکزیک و برزیل که آن‌ها نیز در این فهرست هستند نیز متأسفانه نسبت سهم گردشگری به GDP پایین‌تری را دارد.

گردشگری دارای اشکال مختلف و انواع گوناگونی براساس تقسیم‌بندی‌های ارائه شده است. یکی از شاخه‌های اصلی گردشگری اکوتوریسم (بوم‌گردی) می‌باشد که از رشد قابل توجه و روزافزونی برخوردار است به‌طوری‌که اکوتوریسم با رشد سالانه حدود ۳۰ درصد بالاترین رشد را در بخش‌های مختلف گردشگری داراست. شاخه اکوتوریسم در بین تمام شاخه‌های صنعت گردشگری ارتباطی گسترده‌تر و پیچیده‌تر با طبیعت و منابع طبیعی دارد (احسانی، ۱۳۹۴).

تعریف بوم‌گردی (اکوتوریسم): لغت اکوتوریسم که فرهنگستان لغت با کمک سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور آن را معادل طبیعت‌گردی معنا کرده است، از نظر ریشه لغوی از دو جزء Eco و Tourism ساخته شده است که پیشوند اکو برگرفته از ریشه یونانی به معنی آمیزه‌ای از مفاهیم محیط‌زیست (اکولوژی، اکوسیستم) و توریسم به معنای گردشگری است. این مفهوم بیش از هر چیز طبیعت را تداعی می‌کند. در فارسی کلمه بوم را معادل اکو قرار داده‌اند و اکو توریسم را بوم‌گردی ترجمه نموده‌اند (The International Ecotourism Society، ۲۰۲۰؛ پیشوا و صنایعیان، ۱۳۹۴).

Ecotourism = Eco + Tourism

Ecology/Ecosystem [Ecological tourism]

بنابر تعاریف ارائه شده دو تعریف زیر معتبرترین تعریف بوم‌گردی می‌باشد:

صنعت توریسم (گردشگری) به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین صنایع در جهان محسوب می‌گردد. بسیاری از کشورها این صنعت را به‌عنوان منبع اصلی درآمد، اشتغال‌زایی، رشد بخش خصوصی، توسعه و اصلاح ساختار زیر بنایی خود در نظر گرفته‌اند (نرگسی و همکاران، ۱۳۹۷). براساس آمار سازمان جهانی گردشگری، در طول سال ۲۰۱۸ میلادی تعداد گردشگران بین‌المللی با ۶ درصد رشد، به ۱/۴ میلیارد نفر رسیده است که این رقم روند صعودی و رشد صنعت گردشگری را نشان می‌دهد. این درحالی است که گردشگران ورودی در طی این سال در خاورمیانه ۱۰ درصد، در آفریقا ۷ درصد، در منطقه آسیا و اقیانوسیه ۶ درصد و در اروپا ۶/۳ درصد رشد داشته است. هم‌چنین تا پایان سال ۲۰۱۹ میلادی روند رشد گردشگران خارجی در سطح جهان بین ۳ تا ۴ درصد دیگر افزایش داشته است. در طی سال ۲۰۱۹ صنعت جهانی گردشگری با رشد ۳/۹ درصدی توانست رکورد درآمد ۸/۸ تریلیون دلار و ایجاد ۳۱۹ میلیون شغل جدید را برای اقتصاد جهان رقم بزند. این میزان درآمد معادل ۱۱ درصد درآمد کل جهان، ۶ درصد کل صادرات دنیا و هم‌چنین ۹ درصد تولید ناخالص جهانی می‌باشد. در جدول ۱، سهم گردشگری در تولید ناخالص داخلی یا GDP (Gross domestic product) برخی کشورها براساس آمار بانک جهانی در سال ۲۰۱۹ نشان داده شده است (امیدی و قلمکاری، ۱۳۹۸).

جدول ۱: سهم گردشگران در تولید ناخالص داخلی (Wang، ۲۰۱۹)

ردیف	کشورها	سهم گردشگری در GDP به درصد	درآمد (میلیارد دلار)
۱	ایران	۶/۶	۳۲/۳
۲	امارت متحده عربی	۱۰/۹	۴۷/۴
۳	قطر	۹/۴	۲۰
۴	ترکیه	۱۲/۷	۱۰۵/۱
۵	لبنان	۱۹/۵	۱۱/۲
۶	هند	۹/۳	۲۷۷/۱
۷	مالزی	۱۳/۳	۴۸/۹
۸	چین	۱۰/۹	۱۵۸۰
۹	استرالیا	۱۰/۹	۱۵۶/۹
۱۰	مصر	۱۲	۳۴/۴
۱۱	آفریقای جنوبی	۸/۷	۳۱/۷
۱۲	کنیا	۸/۸	۸/۵
۱۳	یونان	۲۱/۲	۴۷
۱۴	ایتالیا	۱۳/۳	۲۷۹/۴
۱۵	فرانسه	۹/۶	۲۷۱/۴
۱۶	سوئد	۹/۷	۵۶/۱
۱۷	ایالات متحده آمریکا	۷/۸	۱۶۶۶
۱۸	مکزیک	۱۷/۳	۲۱۸/۱
۱۹	برزیل	۸/۱	۱۶۱/۱
۲۰	روسیه	۴/۸	۸۱/۸

- جستجوی یک تضمین، که توسعه گردشگری، از حدود قابل قبول تغییرات اجتماعی و زیست محیطی که به وسیله محققین با مشارکت ساکنان بومی تعیین شده است، به هیچ وجه فراتر نرود.

- تکیه بر زیربنایی که در هماهنگی با محیط، استفاده کم از سوخت‌های فسیلی، حفظ گیاهان و حیات وحش بومی، و آمیزه‌ای از محیط زیست طبیعی و فرهنگی، توسعه یافته است.

انواع فعالیت‌های بوم‌گردی: همان‌طور که پیش‌تر بیان شد بستر اصلی بوم‌گردی طبیعت می‌باشد، البته لازم به توضیح است که در تقسیم‌بندی شاخه‌های گردشگری شاخه جامعی به نام گردشگری بر پایه طبیعت (Nature Based Tourism) تعریف شده است که این شاخه دربرگیرنده دو شکل متفاوت و حتی متضاد بوم‌گردی (Eco-Tourism) و گردشگری ماجراجویانه (Advencher Turism) می‌باشد. در گردشگری ماجراجویانه هم بستر اصلی فعالیت‌ها در طبیعت انجام می‌گیرد ولی بر خلاف بوم‌گردی هدف در این شکل از گردشگری به چالش کشیدن توانایی‌های انسان در برابر طبیعت می‌باشد و دو هدف مهم بوم‌گردی یعنی حفاظت از طبیعت و بهبود اقتصاد جامعه محلی در گردشگری ماجراجویانه چندان اولیویتی ندارد. برخی از فعالیت‌های گردشگری ماجراجویانه شامل: صخره‌نوردی، یخ‌نوردی، اسکی، شکار، ماهیگیری، قایقرانی در آب‌های خروشان و آفرود می‌شود (خاکساری و دهقانی، ۱۳۹۳).

در حالی که اهم فعالیت‌های بوم‌گردی عبارتند از: پرندنگری (Bird watching)، تماشای حیات وحش (Wildlife viewing)، تماشای گیاهان (Botanic tour)، کوه‌نوردی و دامنه‌نوردی (Tracing)، کویرپیمایی، تورهای فرهنگی طبیعی (مانند بازدید از عشایر)، ژئوتوریسم، دیدن چشم‌اندازهای طبیعی (Land- scape viewing) می‌باشد.

ضرورت و جایگاه توسعه بوم‌گردی در ایران: ایران به لحاظ موقعیت ویژه جغرافیایی (پل ارتباطی میان غرب و شرق)، تنوع اقلیمی (کشور چهار فصل)، غنای تنوع زیستی و داشتن چشم‌اندازهای بی‌بدیل طبیعی و ساختار خاص زمین‌شناسی در کنار آثار تاریخی و فرهنگی دارای بهترین زمینه برای جذب بوم‌گردها در سطوح ملی و بین‌المللی می‌باشد.

کشور ایران از لحاظ غنای تنوع زیستی بر اساس سیزدهمین نشست اعضای متعهد کنوانسیون تنوع زیستی در سال ۲۰۱۶ که در مکزیک برگزار شد به‌عنوان یکی از بیست کشور برتر تنوع زیستی (Megadiverse) معرفی گردید. از آن‌جا که تنوع زیستی بستر اصلی توسعه بوم‌گردی می‌باشد، با توجه به کم‌نظیر بودن تنوع زیستی، ایران قابلیت‌های بالقوه‌ای برای توسعه بوم‌گردی دارد (Sixth National Biodiversity Report of The Islamic Republic of Iran, ۲۰۲۰).

تعریف ارائه شده توسط اتحادیه جهانی اکوتوریسم

(TIES-1991): بوم‌گردی سفری است مسئولانه به مناطق طبیعی، که موجب حفظ محیط زیست و بهبود زندگی مردم محلی می‌گردد.

تعریف ارائه شده توسط اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت

(IUCN-1996): بوم‌گردی یک سفر و بازدید زیست‌محیطی مسئولانه از مناطق طبیعی بکر است که به‌منظور لذت بردن از طبیعت و درک مواهب آن و نیز ویژگی‌های فرهنگی مرتبط با آن انجام شود، به‌طوری که باعث ترویج حفاظت گردد، اثرات منفی بسیار کمی از جانب بازدیدکنندگان بر محیط به‌جای‌گذارد و شرایطی را برای اشتغال و بهره‌مندی اقتصادی و اجتماعی مردم محلی فراهم کند (پیشوا، و صنایعیان، ۱۳۹۴).

بوم‌گردی به‌عنوان مفهوم پایداری: از دیدگاه توسعه پایدار

اگر هدف از توسعه گسترش امکانات و بهبود شرایط و کیفیت زندگی انسان‌هاست این امر نه تنها درباره نسل کنونی بلکه برای نسل‌های آینده می‌بایست مدنظر قرار گیرد. معنای توسعه پایدار تنها حفاظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی نیست بلکه برداشتی نو از توسعه و رشد اقتصادی است، رشدی که بدون تخریب منابع طبیعی و برهم زدن تعادل محیط زیست عدالت و امکانات زندگی را برای همه مردم اعم از شهری، روستایی و عشایری فراهم آورد. دستیابی به توسعه پایدار در گرو توجه به ارکان اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی در یک جامعه است. با انطباق موارد گفته شده درخصوص توسعه پایدار با تعریف بوم‌گردی می‌توان دریافت که بوم‌گردی به‌عنوان ابزاری برای توسعه پایدار محسوب می‌شود که می‌تواند به‌طور مستقیم و غیرمستقیم از محیط‌زیست حفاظت کرده و به رشد اقتصادی جوامع محلی کمک کند (مگان اپروود، ۲۰۰۲).

اصول بوم‌گردی: هر نوع سفری از اصول اولیه‌ای برخوردار است،

در زمینه بوم‌گردی نیز نه اصل اساسی وجود دارد (فنلا، ۲۰۰۵):

- حداقل اثرات منفی بر طبیعت و فرهنگ
- آموزش و تفسیر اهمیت حفاظت برای مخاطبان
- تأکید بر تجارت مسئولانه، با همکاری مردم محلی، با تکیه بر توانایی‌های بومی
- منافع مستقیم برای مدیریت و حفاظت مناطق
- تأکید بر زون‌بندی مناطق برای توریسم، تهیه طرح‌های مدیریت بازدیدکنندگان و تعیین مقاصد مناسب بوم‌گردی
- تأکید به انجام مطالعات زیست‌محیطی و اجتماعی و برنامه‌های پایش بلندمدت برای ارزیابی فعالیت و کاهش اثرات منفی
- تلاش برای افزایش منافع اقتصادی کشور میزبان، جوامع بومی و تجارت‌های محلی

زیارتی و گردشگری مذهبی در ماده ۱۲ آن مورد توجه بوده است (دومین گزارش ارزیابی راهبردی محیط‌زیست ایران، ۱۳۹۹). نخستین هدف کمی در حوزه گردشگری در خط مشی‌های پس از انقلاب در بطن سیاست‌های کلی مرتبط برنامه ششم ذکر شده که مبتنی بر توسعه پایدار صنعت ایرانگردی است به گونه‌ای که ایرانگردی خارجی تا پایان برنامه ششم به حداقل پنج برابر افزایش یابند. در مواد برنامه ششم نیز در چند بخش به موضوع گردشگری و به طور خاص طبیعت‌گردی (اکوتوریسم) پرداخته شده است. برای مثال در بند (ب) ماده ۲ این برنامه، گردشگری جزء موضوعات خاص بخش پیش روی اقتصاد و از مسائل محوری برنامه بوده و دولت را موظف نموده، طرح‌های مرتبط با آن‌ها را در بودجه سالانه طی مهر و موم‌های قانون برنامه ششم اعمال نماید. هم‌چنین، بند (ب) ماده ۳۶ نیز در مورد صرف عوارض حاصل از چشمه‌های آب معدنی و درمانی در توسعه زیرساخت‌های گردشگری است. در ماده ۹۸، بند (الف) به تکالیف دستگاه‌های اجرایی در صیانت از میراث فرهنگی و حمایت از صنایع دستی و تشویق و توسعه گردشگری و بند (ب) به همکاری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری با سایر دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط در حوزه میراث فرهنگی، میراث طبیعی و ایجاد شهرهای جهانی صنایع دستی و احیای هنرهای سنتی در حال زوال در حوزه فرهنگ و تمدن ایرانی اشاره شده است. در ماده ۹۹ این برنامه به حفظ، نگهداری و بهره‌برداری از روستاهای هدف گردشگری با همکاری بنیاد مسکن انقلاب اسلامی پرداخته است. ماده ۱۰۰ بندهای (الف)، (ب)، (ت) و (ث) به ترتیب به تکالیف سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری در خصوص تدوین سند راهبردی توسعه گردشگری، تدوین طرح ساماندهی گردشگری جنگل‌های شمال و شمال غرب کشور و زاگرس، سواحل شمالی و جنوبی با اولویت سواحل مکران، واریز و جوه درآمد اختصاصی و کمک‌های مردمی از اماکن و محوطه‌های تاریخی و موزه‌ها به حسابی که نزد خزانه افتتاح می‌گردد، واگذاری بخشی از امور تصدی‌گری و اجرائی سازمان به تشکل‌های حرفه‌ای و تخصصی گردشگری اشاره دارد. بندهای (پ) و (ج) این ماده به تکالیف دولت در خصوص اعمال تمهیدات قانونی لازم جهت مدیریت یکپارچه و جامع میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری و اولویت‌دهی به گازرسانی روستاهای هدف گردشگری پرداخته است (دومین گزارش ارزیابی راهبردی محیط‌زیست ایران، ۱۳۹۹؛ روش‌نعلی و ریاحی، ۱۳۹۶).

بوم‌گردی یا همان گردشگری در طبیعت از گونه‌های مهم صنعت گردشگری است که بیش‌ترین سازگاری را با توسعه پایدار دارد. هم‌چنین این صنعت از رشد بالایی برخوردار می‌باشد و در حال حاضر اغلب کشورهای جهان در رقابتی تنگاتنگ و نزدیک، در پی بهره‌گیری از توانمندی‌های کشور خود هستند تا بتوانند سهم بیش‌تری از درآمد ناشی از صنعت گردشگری را به خود اختصاص دهند و با ساده‌ترین شکل ممکن به اشتغال‌زایی بپردازند. در ایران نیز با استفاده پایدار از منابع طبیعی (منابع درآمد غیر نفتی) می‌توان با توجه به کم‌هزینه و متناسب‌تر بودن سطح سرمایه‌گذاری در بهره‌گیری از تسهیلات و امکانات این بخش در مقایسه با دیگر شاخه‌های این صنعت (گردشگری) و سایر صنایع دیگر به ایجاد درآمد و اشتغال‌زایی پرداخت. هم‌چنین به دلیل وجود ملاحظات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در کشور شاید بتوان ادعان نمود که بوم‌گردی مناسب‌ترین نوع گردشگری بوده که می‌تواند در تمام مناطق ایران توسعه یابد (چرامین و همکاران، ۱۳۹۵).

جایگاه بوم‌گردی ایران از منظر قانونی: پیش از انقلاب اسلامی و در شروع برنامه‌ریزی در ایران در سال ۱۳۲۷، گردشگری از هیچ‌گونه متولی مشخصی در بدنه دولت برخوردار نبوده و هیچ مؤسسه یا سازمانی وجود نداشته که به برنامه‌ریزی مدون در امر گردشگری بپردازد. بنابراین این صنعت جایگاهی در سطوح عالی حاکمیت و در برنامه عمرانی اول و دوم و سوم نداشته است. به تدریج در برنامه‌های چهارم و پنجم عمرانی، یک فصل مجزا در برنامه به موضوع جهانگردی و با هدف شناخت و معرفی فرهنگ ایران پرداخته است. پس از انقلاب اسلامی نیز در برنامه‌های اول تا سوم توسعه، موضوع گردشگری بیش‌تر معطوف به تقویت و توسعه ایرانگردی و جهانگردی، معرفی میراث فرهنگی کشور و ارزش‌های فرهنگی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، مرمت و احیای بافت‌ها و بناهای تاریخی فرهنگی بوده است و برنامه سوم توسعه، نخستین گام جدی برای گردشگری در کشور بوده است که به نظر می‌رسد روح برنامه سوم در ارتباط با گردشگری در بعد حفاظت میراث فرهنگی ایران نمود یافته است. برنامه چهارم نیز با محوریت ارتقاء جایگاه بخش غیردولتی و افزایش رقابت‌پذیری در صنعت گردشگری به این موضوع پرداخته است. در برنامه پنجم توسعه، هدف گذاری به صورت دقیق در یک حوزه مشخص گردشگری، یعنی مذهبی و زیارتی، بوده است. برای مثال ساماندهی امور زائرین و تأمین زیرساخت‌های لازم و توسعه امکانات و خدمات زیارتی در قطب‌های

جدول ۲: قوانین برنامه توسعه کشور

قانون برنامه‌ها	زمان شروع و خاتمه برنامه	جایگاه بوم‌گردی در قانون	توضیحات
اول	۱۳۶۸-۱۳۷۲	-	تقویت و توسعه ایران‌گردی و جهانگردی معرفی میراث فرهنگی کشور و ارزش‌های فرهنگی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس
دوم	۱۳۷۴-۱۳۷۸	-	
سوم	۱۳۷۹-۱۳۸۳	-	حفاظت میراث فرهنگی ایران
چهارم	۱۳۸۴-۱۳۸۸	-	ارتقاء جایگاه بخش غیردولتی و افزایش رقابت‌پذیری در صنعت گردشگری
پنجم	۱۳۹۰-۱۳۹۴	-	هدف‌گذاری به‌صورت دقیق در یک حوزه مشخص گردشگری، یعنی مذهبی و زیارتی
ششم	۱۳۹۶-۱۴۰۰	✓	بند ب ماده ۹۸ در خصوص میراث طبیعی بند ب ماده ۱۰۰ در خصوص تدوین طرح ساماندهی گردشگری جنگل‌های شمال و شمال‌غرب کشور و زاگرس، سواحل شمالی و جنوبی با اولویت سواحل مکران

برداشت بی‌رویه از این جنگل‌ها به‌منظور تهیه چوب، تغییر کاربری به زمین‌های کشاورزی و یا تبدیل آن‌ها به شهرک‌های ویلایی و احداث جاده‌های متعدد موجب تخریب جبران‌ناپذیر آن‌ها می‌شود. از سایر جنگل‌های کشور که از ارزش بوم‌گردی بالایی برخوردارند، می‌توان به جنگل‌های بلوط غرب در منطقه زاگرس اشاره کرد (مسروری‌جنت و صادق‌فلاح، ۱۳۹۴).

اکوسیستم‌های کوهستانی: کوه‌ها حدود ۵۵ درصد سطح کشور را فراگرفته‌اند. کوه‌های ایران به چهار رشته کوه شمالی (تالش، البرز و خراسان)، زاگرس، مرکزی و شرقی تقسیم می‌شوند. امروزه کوه‌ها یکی از پرتقاضاترین کانون‌های گذران اوقات فراغت محسوب می‌شوند. در ایران حدود ۴۰ قله با ارتفاع بیش از ۴۰۰۰ متر وجود دارد که قله آتشفشان دماوند با ارتفاع ۵۶۷۱ متر به‌عنوان مرتفع‌ترین قله ایران می‌باشد. قله سبلان (وجود دریاچه‌ای زیبا بر فراز قله) و علم کوه (دارای دیواره‌ای ۴۵۰ متری) از معروفیت جهانی برخوردارند (دومین گزارش ارزیابی راهبردی محیط زیست، ۱۳۹۹). علاوه بر قله رفیع، غارها (مانند غار قوری قلعه با ۳۱۴۰ متر طول به‌عنوان طولی‌ترین غار و بزرگ‌ترین غار آبی آسیا)، آبشارها (لوه در گلستان، شوی در لرستان، مارگون در فارس، شاهاندشت در مازندران)، از دیگر جاذبه‌های مناطق کوهستانی به‌شمار می‌آیند. گردشگری کوهستان به ساختار زمین‌شناسی و توپوگرافی یک سرزمین وابسته است و خود زمینه ساز شاخه‌ای از گردشگری به نام ژئوتوریسم است. در ایران تنها ژئوپارک ثبت شده، ژئوپارک قشم است. البته محدوده‌های قله‌های سهند و سبلان، غار کتله خور زنجان از جمله پیشنهادات ایران به یونسکو برای ثبت در شبکه جهانی ژئوپارک می‌باشند (عناستانی و همکاران، ۱۳۹۷).

مهم‌ترین سندی که به‌طور خاص به بوم‌گردی در کشور پرداخته آیین‌نامه طبیعت‌گردی مصوب سال ۱۳۸۴ می‌باشد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۴).

ظرفیت‌های بوم‌گردی ایران: شایسته‌است به برخی از پتانسیل‌های بالقوه بوم‌گردی که می‌تواند بستر مناسبی برای توسعه بوم‌گردی در ایران باشد به اختصار پرداخته شود، مانند: اکوسیستم‌های جنگلی، کوهستانی، بیابانی و آبی (که شامل مناطق ساحلی- دریایی، تالاب‌ها و رودخانه‌ها) و تنوع گونه‌های گیاهی و جانوری (خوش‌اخلاق و همکاران، ۱۳۹۰).

اکوسیستم‌های جنگلی: مساحت جنگل‌های ایران ۱۴/۳ میلیون هکتار بوده که ۸/۸ درصد کل مساحت کشور را دربر می‌گیرد. هر چند مساحت جنگل‌ها در ایران نسبت به بسیاری از کشورها کم‌تر می‌باشد و ایران از لحاظ جنگلی فقیر محسوب می‌شود ولیکن جنگل‌های بسیار با ارزشی در ایران وجود دارد، مانند جنگل‌های هیرکانی، جنگل‌های ارسباران، جنگل‌های زاگرس و جنگل‌های مانگرو (حرا). به‌طور مثال جنگل‌های انبوه و سرسبز هیرکانی که به‌صورت نوار باریکی در حاشیه جنوبی دریای خزر قرار دارد که قدمت آن به دوران سوم زمین‌شناسی برمی‌گردد. این جنگل‌ها در زمره قدیمی‌ترین جنگل‌های جهان محسوب می‌شوند و از ارزشمندترین جنگل‌های ایران و جهان می‌باشند (در حال حاضر ثبت در میراث طبیعی جهانی است) که می‌تواند در توسعه گردشگری نقش به‌سزایی ایفا نماید (دومین گزارش ارزیابی راهبردی محیط زیست، ۱۳۹۹). هم‌چنین پارک‌های جنگلی طبیعی مانند: سی سنگان، رویان، سراوان، گیسوم، قرق و دلند از عمده‌ترین کانون‌های جلب گردشگران هستند. از معروف‌ترین و بکرترین گردشگاه‌های جنگلی کشور می‌توان جنگل ابر شاهرود را نام برد. در حال حاضر

مهم‌ترین اکوسیستم‌ها در جهان به حساب می‌آیند. کشور ایران با وجود این که در زمره کشورهای کم‌آب جهان قرار دارد، دارای اشکال متفاوتی از این اکوسیستم‌هاست. به طوری که دریای مازندران (بزرگ‌ترین دریاچه جهان) با حدود ۸۷۳ کیلومتر خط ساحلی در شمال کشور و خلیج فارس و دریای عمان در حدود ۴۶۴۴ کیلومتر (با احتساب جزایر) خط ساحلی در جنوب کشور گواه این مدعاست. وجود ۲۵ تالاب بین‌المللی ثبت شده در کنوانسیون رامسر (این کنوانسیون به پیشنهاد ایران شکل گرفت و در شهر رامسر به امضاء رسید) نشان دهنده این است که ایران دارای چنین اکوسیستم ارزشمندی می‌باشد (دومین گزارش ارزیابی راهبردی محیط زیست، ۱۳۹۹). پهنه‌های آبی مانند دریاها، سواحل و دریاچه‌ها پرتقاضاترین زمینه‌های گردشگری بازار گردشگری محسوب می‌شوند. به طوری که یکی از شاخه‌های اصلی گردشگری که توسط سازمان جهانی گردشگری تعیین شده، گردشگری ساحلی می‌باشد که محورهای مشترک زیادی با طبیعت‌گردی دارد. امروزه به تازگی شاخه‌ای از گردشگری به نام گردشگری دریایی نیز تعریف گردیده است. سواحل نیز هم به عنوان پس کرانه فعالیت‌های گردشگری دریایی و هم خود به سبب ظرفیت‌های گردشگری مستقل به یکی از کانون‌های توسعه فعالیت‌های تفریحی در تمام کشورهای که به پهنه‌های آبی وسیع مرتبط هستند تبدیل شده است. همان‌طور که در بالا گفته شد، خلیج فارس، دریای عمان و دریای مازندران دارای پتانسیل‌های بالفعلی در زمینه گردشگری ساحلی - دریایی می‌باشد. به علاوه تمام جزایر ایرانی خلیج فارس را می‌توان در ردیف گردشگاه‌های بالقوه ساحلی و دریایی کشور برشمرد. وجود جنگل‌های دریایی حرا از خلیج گواتر تا نایبند بوشهر (قسمت اعظم این جنگل‌ها میان جزیره قشم و سرزمین مادر می‌باشد) و آب‌سنگ‌های مرجانی در منطقه خلیج فارس (قشم، کیش، لارک، هندورابی) از جاذبه‌های طبیعی بوم‌گردی بسیار ارزشمند محسوب می‌شوند (حمیدپناه، ۱۳۸۸).

اکوسیستم بیابانی: بیش از یک سوم وسعت کشور در سلطه بیابان‌ها است. بیابان‌های ایران به طور عمده ناشی از تأثیر کمربند پرفشار جنب حاره بوده و بخشی از کمربند بیابانی کره زمین محسوب می‌شوند. بیابان‌های ایران را به دو بخش عمده دشت کویر و کویر لوت تقسیم می‌کنند. بیابان‌گردی، به‌ویژه برای بسیاری از ساکنان کشورهای اروپایی که از نعمت این بیوم طبیعی جهان بی‌بهره‌اند، یکی از زمینه‌های گردشگری پرجاذبه محسوب می‌شود. امروزه برخی از کشورها مانند تونس تنها از راه گردشگری در بیابان‌های خود سالانه حدود ۳ میلیارد دلار درآمد کسب می‌نمایند. این در حالی است که گذشته از وسعت کم‌نظیر بیابان‌های ایران که سبب شده این گستره‌های طبیعی کشور در شمار چهار بیابان نخست جهان قرار گیرد، عوامل جغرافیایی متعددی موجب شده است بیابان‌های ایران به عنوان جاذبه‌های گردشگری از موقعیت ویژه‌ای نسبت به هم‌تاها طبیعی خود در جهان برخوردار شوند. تپه‌های شنی، رمل‌ها، کلوته‌ها، استپ‌ها و دریاچه‌های نمک از جمله مهم‌ترین پدیده‌های شگفت‌انگیز در مناطق بیابانی ایران هستند. هم‌چنین یکی از مناطق عاری از حیات و قطب‌های حرارتی کره زمین در کویر لوت می‌باشد. کویر لوت به عنوان دومین میراث طبیعی ایران در جهان پس از جنگل‌های هیرکانی در یونسکو به ثبت رسیده است. در صورتی که در منطقه دشت کویر مانند پارک ملی کویر و پارک ملی خارتوران پوشش گیاهی و حیات جانوری منحصر به فردی وجود دارد. علاوه بر موارد فوق جاذبه‌های دیگری مانند رصد ستارگان و اجرام سماوی، کاروانسراها و ابنیه‌هایی با معماری خاص و شیوه زیست سنتی مردم مناطق بیابانی می‌تواند جزو جاذبه‌های این مناطق محسوب شود (هادی‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۶؛ لطفی و همکاران، ۱۳۹۶).

اکوسیستم آبی: اکوسیستم‌های آبی که خود متشکل از اکوسیستم‌های دریایی، ساحلی - دریایی، دریاچه‌ای، تالابی و رودخانه‌ای می‌باشد از

جدول ۳: اکوسیستم‌های کشور، وسعت و ویژگی‌های مهم از منظر بوم‌گردی

اکوسیستم‌ها	مساحت (هکتار)	ویژگی‌های مهم برای بوم‌گردی
جنگلی	۱۴/۳ میلیون هکتار	جنگل نوردی، مشاهده حیات وحش، گیاه‌شناسی جنگل‌های خاص: جنگل حرا، جنگل ابر
کوهستانی	۸۸/۲ میلیون هکتار	صعود به قله، دامنه نوردی، غار نوردی، دیدن آبشارها، مشاهده حیات وحش و گیاهان کوه‌های خاص: دماوند، سبلان و علم کوه
بیابانی	۳۲/۵ میلیون هکتار	کویر پیمایی، مشاهده حیات وحش، رصد ستارگان و اجرام سماوی پدیده‌های خاص: تپه‌های شنی، کلوته‌ها، دریاچه‌های نمکی، کاروانسراها
آبی		شنا و غواصی، تماشای جانوران دریایی، پرندنگری در تالاب‌ها، قایقرانی غیر ورزشی پهنه‌های خاص: خطوط ساحلی، بیش از ۴۰ تالاب خاص رودخانه‌ها

۱: کمبود و حتی عدم وجود ساختارهای زیربنایی مناسب مانند راه‌های مواصلاتی، سرویس‌های بهداشتی، نبود علائم راهنما و ارائه اطلاعات گردشگری، مراکز درمانی و مراکز خدمات رفاهی و گردشگری در کل کشور

۲: فرسوده و ناکافی بودن امکانات در ناوگان حمل و نقل عمومی کشور به‌ویژه برای حمل و نقل مناسب در صنعت گردشگری (فرسوده بودن هواپیماها و یا وسایلی مانند اتوبوس و مینی‌بوس)

۳: عدم بازاریابی و تبلیغات مناسب در بازار جهانی توریسم برای جلب گردشگران خارجی به کشور

۴: عدم حمایت لازم از دست‌اندرکاران صنعت گردشگری به‌ویژه بوم‌گردی و مدیریت کلان نامطلوب در صنعت گردشگری کشور

۵: وجود نگاه امنیتی سختگیرانه به مقوله گردشگران خارجی و عدم سهولت صدور روادید

۶: بروز مشکلات اجتماعی و فرهنگی بین جامعه میزبان و گردشگران به دلیل عدم برنامه‌ریزی مناسب برای توسعه گردشگری به‌ویژه بوم‌گردی

۷: عدم الویت توسعه صنعت گردشگری در سیاست‌گذاری‌های کلان توسعه اقتصادی کشور توسط سیاستمداران و تصمیم‌گیران کشور

۸: عدم درک ارزش واقعی جاذبه‌های بوم‌گردی توسط جامعه محلی از منظر توسعه پایدار

۹: عدم تهیه‌اتلس جامع مناطق بوم‌گردی و جاذبه‌های طبیعی در کشور

پیشنهادها و راهکارهای توسعه بوم‌گردی: بوم‌گردی از نظر

اقتصادی باعث رونق و عمران مناطق دارای جاذبه‌های طبیعی‌گردی می‌شود و این امر زمینه مناسبی را برای توسعه و پیشرفت این مناطق فراهم می‌سازد. لذا برای رفع موانع موجود و توسعه بوم‌گردی ایران، به‌نظر می‌رسد موارد زیر در توسعه بوم‌گردی کشور موثر واقع شود (زاهدی، ۱۳۸۵):

۱: مدیریت بازاریابی مبتنی بر فناوری اطلاعات و تبلیغات گسترده در بازار جهانی توریسم برای جذب گردشگران با استفاده از شرکت در نمایشگاه‌ها، همایش‌ها و نیز تولید محتوا با هدف بازاریابی گردشگری

۲: حمایت از ایجاد و توسعه کسب و کارهای مرتبط با صنعت گردشگری به‌ویژه بوم‌گردی

۳: مشارکت مردم محلی در تصمیم‌گیری و اجرای برنامه‌های بوم‌گردی و توزیع عادلانه درآمد ناشی از بوم‌گردی میان جوامع محلی

۴: مدیریت و برنامه‌ریزی صحیح و خردمندانه برای توسعه گردشگری با توجه به ملاحظات اجتماعی و فرهنگی جامعه میزبان و هم‌چنین اولویت به حفاظت از محیط زیست

۵: اولویت دادن به توسعه صنعت گردشگری به‌ویژه بوم‌گردی با در نظر گرفتن اصول توسعه پایدار در سیاست‌گذاری‌های کلان کشور و آمایش

سرزمین

تنوع گونه‌های گیاهی و جانوری: طبیعت و اقلیم‌های متنوع

ایران (اکوسیستم‌های مطرح شده در بالا) در خود گیاهان و جانوران فراوانی را جای داده است که هم از نظر تعداد و هم از نظر تنوع در مقایسه با سایر نقاط جهان شگفت‌انگیز است. گیاهان ایران به دلیل وسعت کشور و حاکم بودن شرایط اقلیمی و اکولوژیکی متفاوت در آن بسیار متنوعند. وجود بیش از ۸۰۰۰ گونه گیاهی که در بین آن‌ها حدود ۲۰۰۰ گونه اندمیک ایران می‌باشند، نشان می‌دهد با این‌که ایران دارای آب و هوای خشک و نیمه‌خشک می‌باشد از چه غنای گیاهی بالایی برخوردار است. در میان این گونه‌ها برخی برای جلب گردشگران از اهمیت بیش‌تری برخوردارند مانند گل سوسن چلچراغ (گونه‌ای اندمیک و منحصر به فرد در داماش گیلان)، لاله واژگون (در منطقه زاگرس)، دشت‌های شقایق، زنبق‌ها، درخت‌های کهنسال سرو (سرو ۳۰۰۰ ساله هرزویل در ماسوله و سرو ۴۵۰۰ ساله ابرکوه در یزد)، گونه‌های بیابانی گز و تاغ و جنگل‌های دریایی حرا از آن جمله‌اند. شاید گونه‌های جانوری نسبت به گونه‌های گیاهی از جذابیت بیش‌تری نزد گردشگران برخوردار است. به‌طوری‌که دسته‌بندی‌های متفاوتی در فعالیت‌های بوم‌گردی را به خود اختصاص داده است. فعالیت‌هایی هم‌چون پرندنگری، تماشای آبزبان (دلفین‌ها، نهنگ‌ها، کوسه‌ها)، تورهای SAFARI و ... (سازمان جهانی گردشگری، گردشگری و تنوع زیستی، ۲۰۱۴)

کشور ایران با داشتن حدود ۵۴۵ گونه پرنده (به این دلیل که ایران در سه مسیر مهاجرت پرندگان واقع شده است دارای گونه‌هایی از اروپا، آفریقا و آسیای میانه) که این تنوع بیش‌تر از تمامی گونه‌های پرندگان اروپا می‌باشد، لذا ایران به‌عنوان بهشت پرندگان برای پرندنگرها در جهان به حساب می‌آید. زاغ بور به‌عنوان تنها پرنده اندمیک ایران که در کویرهای ایران (پارک ملی کویر) زیست می‌کند، در این بین شاخص می‌باشد. از سایر جاذبه‌های حیات وحش ایران که می‌تواند به‌عنوان هدف طبیعت‌گردان قرار گیرد می‌توان به گورخر ایرانی، گوزن زرد ایرانی، یوزپلنگ آسیایی (به ندرت دیده می‌شود)، سنجاب ایرانی، دلفین بینی‌بطری، دلفین گوژپشت، پورپویز، لاکپشت‌های دریایی، تمساح مردابی پوزه کوتاه (گاندو) و انواع ماهیان وابسته به آبسنگ‌های مرجانی اشاره نمود. هم‌چنین ۹۳ درصد ذخیره ماهیان خاویاری جهان در دریای خزر (سواحل جنوبی یعنی مناطق متعلق به ایران) قرار دارد که می‌تواند برای گردشگران خارجی بسیار جالب باشند (دومین گزارش ارزیابی راهبردی محیط زیست، ۱۳۹۹).

تهدید و چالش‌های بوم‌گردی در ایران: به‌طور کلی عمده‌ترین

موارد چالش‌های بوم‌گردی کشور را می‌توان به‌شرح زیر بیان نمود (رخشانی‌نسب و ضرابی، ۱۳۸۸):

در کشور وجود دارد. در این پژوهش سعی شد تا با توجه به جایگاه بوم‌گردی در صنعت گردشگری با تأکید بر ظرفیت‌های موجود در کشور و همچنین چالش‌های پیش رو، راهکارهایی ارائه گردد.

منابع

۱. **اپلرود، م.**، ۲۰۰۲. اکوتوریسم، اصول تجربیات و سیاست‌ها. ترجمه: قدیمی، ن.، ۱۳۹۳. نشر افکار. ۱۱۲ صفحه.
۲. **احسانی، ه.ا.**، ۱۳۹۴. گردشگری کاربردی (مفاهیم و مدل‌ها). دانشگاه تهران. چاپ دوم. ۳۶۸ صفحه.
۳. **امیدی، ع. و قلمکاری، ا.**، ۱۳۹۸. تحلیل رابطه سیاست خارجی توسعه‌گرایانه بر پیشرفت اقتصادی ترکیه (۲۰۱۷-۲۰۲۰). دوفصلنامه مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل. دوره ۲، شماره ۱، صفحات ۳۰۰ تا ۳۳۱.
۴. **پیشوا، ف. و صنایعیان، ه.**، ۱۳۹۴. بررسی تأثیرات اکوتوریسم بر توسعه پایدار روستایی. دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی. استانبول، ترکیه.
۵. **چرامین، م.؛ ملک‌حسینی، س.ح.؛ چرامین، ا. و زعیمی، ح.**، ۱۳۹۵. نقش اکوتوریسم گردشگری در حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار. دومین همایش ملی توسعه پایدار استان کهگیلویه و بویراحمد.
۶. **حمیدپناه، ه.**، ۱۳۸۸. دایرة المعارف گردشگری ایران. جلد دوم. ظرفیت‌های خدمات گردشگری ایران و دانستنی‌های سفر. میراث فرهنگی و گردشگری.
۷. **خاکساری، ع. و دهقانی، م.**، ۱۳۹۳. ظرفیت گردشگری ماجرا جویانه در کویبرهای ایران با استفاده از تکنیک S.W.O.T. مطالعات مدیریت گردشگری. دوره ۹، شماره ۲۷، صفحات ۱ تا ۲۲.
۸. **خوش‌اخلاق، ر.؛ نیافر، ف. و دلالی‌اصفهانی، ر.**، ۱۳۹۰. تخمین تابع تقاضای اکوتوریسم (مطالعه موردی شهر اصفهان). فصلنامه علوم اقتصادی. سال ۵، شماره ۱۵، صفحات ۳۱ تا ۴۳.
۹. **دومین گزارش ارزیابی راهبردی محیط زیست ایران. ۱۳۹۹.** کمیته محیط زیست مجمع تشخیص مصلحت نظام. ۱۹۷ صفحه.
۱۰. **رخشانی‌نسب، ح. و ضرابی، ا.**، ۱۳۸۸. چالش‌ها و فرصت‌های توسعه اکوتوریسم در ایران. فصلنامه فضای جغرافیایی. دوره ۹، شماره ۲۸، صفحات ۴۱ تا ۵۵.
۱۱. **روشنعلی، م. و ریاحی، و.**، ۱۳۹۶. نقش بوم‌گردی در توسعه اقتصادی مناطق روستایی (مطالعه موردی: دهستان پنجهزاره

- ۶: آموزش و آگاهی بخشی عمومی و مشارکت تمام ذی‌نفعان گردشگری در برنامه‌ریزی‌های توسعه گردشگری
- ۷: حمایت لازم و ارائه تسهیلات به دست‌اندرکاران صنعت گردشگری و نظارت مستمر بر فعالیت آن‌ها
- ۸: ایجاد و تقویت زیرساخت‌های مناسب برای توسعه صنعت گردشگری از طریق جذب سرمایه‌گذار
- ۹: وضع و اجرای قوانین و مقررات مترقی در حوزه گردشگری به‌ویژه بوم‌گردی و همچنین تهیه طرح‌های جامع و تفضیلی طبیعت‌گردی در ایران
- ۱۰: استفاده از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن‌ها)، جامعه محلی در مدیریت صنعت گردشگری کشور با تعامل حاکمیت
- ۱۱: برقراری دیپلماسی و توسعه روابط مناسب با سایر کشورها در جهت جذب گردشگران با در نظر گرفتن حفظ منافع ملی و امنیت کشور
- ۱۲: تهیه اطلس جامع بوم‌گردی و جاذبه‌های طبیعی کشور با ذکر زمان‌بندی مناسب گردشگری و مجوزهای لازم آن
- ۱۳: تهیه طرح جامع بوم‌گردی از مناطق چهارگانه محیط زیست با مشخص نمودن زون‌بندی‌های اقامت، بازدید و ...
- ۱۴: تهیه بیمه حمایت از گردشگران طبیعی به‌خصوص در شاخه گردشگری ماجراجویانه

نتیجه‌گیری

صنعت گردشگری که امروزه یکی از متنوع‌ترین و بزرگ‌ترین صنایع در جهان به‌شمار می‌آید دارای اثرات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی بر کشورها می‌باشد. به‌طور مثال ایجاد صلح، تبادلات فرهنگی، کسب درآمد، اشتغال‌زایی در کنار پاک و سبز بودن این صنعت را می‌توان از ویژگی‌های آن بر شمرد (UNWTO، ۲۰۱۶). در میان شاخه‌های مختلف صنعت گردشگری، شاخه بوم‌گردی که بر پایه طبیعت می‌باشد و هدف آن حفاظت از محیط‌زیست و بهبود معیشت مردم محلی است از اهمیت به‌سزایی در توسعه پایدار برخوردار است. از آن‌جا که کشور ایران کشوری در حال توسعه می‌باشد و باید اصول توسعه پایدار را در برنامه توسعه خود مدنظر قرار دهد، از میان شاخه‌های صنعت گردشگری توسعه بوم‌گردی به‌دلیل این که کشور ایران از لحاظ غنای تنوع زیستی جزو بیست کشور برتر جهان معرفی شده از یک سو و همچنین ملاحظات اجتماعی و فرهنگی از سوی دیگر و هم‌خوانی بوم‌گردی با توسعه پایدار به‌نظر می‌رسد بهتر است بر روی این شاخه از صنعت گردشگری متمرکز شود (سازمان حفاظت محیط‌زیست، ۱۳۹۵).

ایران برخوردار از پتانسیل‌ها و جاذبه‌های زیادی از نظر طبیعی است اما در مقابل موانع و چالش‌هایی نیز برای تحقق رشد بوم‌گردی

24. **The International Ecotourism Society. 2020.** Ties Global Ecotourism Fact Sheet. www.ecotourism.org
25. **UNWTO. 2016.** Ecotourism and Protected Areas. <https://www.unwto.org/sustainable-evelopment/ecotourism-and-protected-areas>
26. **Wang, H.G., 2019.** Global Smart City Partnership Program. World Bank. 20 p.
- شهرستان بهشهر). فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری. دوره ۷، شماره ۲۵، صفحات ۵۱ تا ۶۵.
۱۲. **زاهدی، ش.ا.، ۱۳۸۵.** مبانی توریسم و اکوتوریسم پایدار با تاکید بر محیط زیست. دانشگاه علامه طباطبایی. ۲۳۲ صفحه.
۱۳. **سازمان جهانی گردشگری، گردشگری و تنوع زیستی. ۲۰۱۴.** دستیابی به اهداف مشترک برای رسیدن به پایداری. ترجمه: ابراهیمی، ف.ن.، ۱۳۹۳. جهاد دانشگاهی (واحد تهران). ۱۱۲ صفحه.
۱۴. **سازمان حفاظت محیط‌زیست. ۱۳۹۵.** دستورالعمل ضوابط مشارکت و سرمایه‌گذاری برای طبیعت‌گردی در مناطق طبیعی. ۵ صفحه.
۱۵. **عناستانی، ع.ا.؛ گیاهی، ح. و جوانشیری، م.، ۱۳۹۷.** بررسی و تحلیل آثار ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی (نمونه: روستای رادکان شهرستان چناران). فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی. دوره ۸، شماره ۲، صفحات ۱ تا ۲۴.
۱۶. **فنلا، د.ا.، ۲۰۰۵.** مقدمه‌ای بر طبیعت‌گردی. ترجمه: قادی کلایی، ج.، ۱۳۸۹. انتشارات دانشگاه مازندران. ۳۹۲ صفحه.
۱۷. **لطفی، ص.؛ رمضان‌زاده‌لسبویی، م. و ابراهیمیان، م.، ۱۳۹۶.** سنجش نگرش مردم نسبت به نقش آموزش در تمایل به کارآفرینی بوم‌گردی (مطالعه موردی: منطقه کویری و بیابانی خور و بیابانک). فصلنامه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. دوره ۶، شماره ۲۱، صفحات ۵۴ تا ۷۶.
۱۸. **مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. ۱۳۸۴.** آیین‌نامه طبیعت‌گردی. شماره ۲۷۳۱۵ت۳۳۵۳۶هـ ۴ صفحه.
۱۹. **مسروری‌جنت، ن. و صادق‌فلاح، م.، ۱۳۹۴.** نقش بوم‌گردی در توسعه پایدار اکولوژیک (نمونه موردی بوم‌گردی در پارک جنگلی لویزان). اولین کنفرانس تخصصی معماری و شهرسازی ایران، شیراز.
۲۰. **موقریاک، ع. و قربانی، ف.، ۱۳۹۷.** جایگاه گردشگری در امنیت ملی و روند توسعه کشورها (مطالعه موردی: کشور ایران). فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری. دوره ۷، شماره ۲۶، صفحات ۱ تا ۲۵.
۲۱. **نرگسی، ش.؛ بابکی، ر. و عفتی، م.، ۱۳۹۷.** بررسی رابطه بین گردشگری، رشد اقتصادی و توسعه مالی در ایران (۱۳۶۸-۱۳۹۵). فصلنامه اقتصاد مالی. دوره ۱۲، شماره ۴۴، صفحات ۴۱ تا ۶۸.
۲۲. **هادی‌مقدم، ج.؛ ریسی‌دهکردی، ا. و نوشین، ع.، ۱۳۹۶.** چگونگی توسعه صنعت گردشگری با رویکرد نقش اقامتگاه‌های بوم‌گردی در اکوتوریسم بیابانی (نمونه موردی روستای سه). سومین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست، شیروان.
23. **Sixth national biodiversity report of the Islamic republic of iran. 2020.** Convention on Biological Diversity National Focal Point Ministry of Agriculture Jihad. THE Primary National Focal Point of Convention on Biological Diversity (CBD). 164 p.